

№2
2019

Кыргыз Республикасынын
Улуттук банкы

АНАЛИТИКАЛЫК ИШ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ФИНАНСЫЛЫК КЫЗМАТ
КӨРСӨТҮҮЛӨРДҮ ПАЙДАЛАНУУ МҮМКҮНДҮГҮ

2020

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын аналитикалык иши

Кыргыз Республикасында финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүндүгү

Иштеп чыккан: Тыналиев Бакытбек Асылбекович

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын¹ илимий-эксперттик кеңеши тарабынан
жайылтууга уруксат берилген

2020-жылдын 23-октябры

<p>Бул эмгекте билдирилген көз караштар толугу менен авторго таандык жана Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын көз карашын билдирүүгө тийиш эмес</p>
--

Резюме

Бул иште Дүйнөлүк банктын «Global Findex» финансылык кызмат көрсөтүүлөрүнүн глобалдуу жеткиликтүүлүгү жөнүндө маалымат базасын жана «Алдыңкы жыйырма өлкөлөр тобунун» глобалдуу өнөктөштүгүнүн индикаторлорун пайдалануу менен, Кыргыз Республикасындагы финансылык жеткиликтүүлүк боюнча жагдайды талдап-иликтөө даярдалган.

JEL: G20 G21 E42

Бул басылмага байланыштуу маалыматтарды алуу үчүн, төмөнкү дарекке кайрылыңыздар:

720001, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Чүй проспекти, 168

телефон: +996 (312) 66-91-91

факс: +996 (312) 61-07-30

e-mail: mail@nbkr.kg, btynaliev@nbkr.kg

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы

---

¹ Илимий-эксперттик кеңеш Улуттук банктын коллегиялдуу илимий-консультациялык кеңеш берүүчү органы болуп саналат, ошондой эле илимий жана изилдөө иштерин өнүктүрүүгө өбөлгө түзүүнү көздөйт. Кеңештин төрагасы - Жениш Н., PhD, кеңештин мүчөлөрү – Тезекбаева А.С., Айдарова А.К., Каракожаев А.М., Козубеков А.А., Алдашев, PhD, э.и.к., Кыдыралиев С.К, ф-м.и.к., Могилевский Р.И., ф-м.и.к., Тилекеев К.А., PhD.

Ыраазычылык билдирүү

Автор Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын экономика башкармалыгынын экономикалык модель түзүү бөлүмүнүн экономисти А.Н.Нурбековго, «Экономикалык изилдөөлөр борбору» тобунун эксперти Ч.С.Сейитовго, 1-Банктык көзөмөл башкармалыгынын инспектору Б.Х.Акимбековго аналитикалык ишти даярдоодо маалымат топтоого жана иштеп чыгууга, ошондой эле техникалык тариздөөгө көмөктөшкөндүгү үчүн ыраазычылык билдирет.

КИРИШҮҮ	5
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТ БОЮНЧА БАЯНДАМА	5
АНАЛИТИКАЛЫК ИШТИН МЕТОДОЛОГИЯСЫ	7
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА FINDEX ГЛОБАЛДУУ МААЛЫМАТ БАЗАСЫНЫН НЕГИЗИНДЕ ФИНАНСЫЛЫК КЫЗМАТ КӨРСӨТҮҮЛӨРДҮ ПАЙДАЛАНУУ	8
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА GRPI НЕГИЗИНДЕ ФИНАНСЫЛЫК КЫЗМАТ КӨРСӨТҮҮЛӨРДҮ ПАЙДАЛАНУУ МҮМКҮНДҮГҮ	15
КОРУТУНДУ	23
ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТЫН ТИЗМЕСИ.....	25

КИРИШҮҮ

2010-жылы G20 “жыйырма алдыңкы өлкөгө” кирген өлкөлөр “Финансылык жеткиликтүүлүк үчүн глобалдуу өнөктөштүк” (GPII) платформасын түзгөн, ошол эле учурда G20 өлкөлөрүнүн башчылары тарабынан калктын финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүндүгү өлкөнүн экономикалык жактан туруктуу өнүгүүсүнүн башкы факторлорунун бири катары таанылган.

Бүгүнкү күндө көптөгөн өлкөлөрдө финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүгү негизги керектөө жана керектөөчү менен ишкердик субъектинин ажырагыс укугу деп аныкталган.

Кыргыз Республикасындагы финансылык кызмат көрсөтүүлөр, негизинен, банктар жана банк эмес финансы-кредит уюмдары, ал эми өнүккөн өлкөлөрдө фондулук рыноктор тарабынан сунушталат.

Кыргыз Республикасы 2019-жылы Борбордук Азияда финансылык жеткиликтүүлүктү жогорулатуу боюнча долбоорду ишке ашыруу алкагында Финансылык жеткиликтүүлүк боюнча улуттук стратегияны иштеп чыга баштаган. Аталган стратегия Швейцария Өкмөтү каржылаган Борбордук Азияда финансылык жеткиликтүүлүктү кеңейтүү боюнча эл аралык финансылык корпорациянын долбоорунун көмөгү менен Улуттук банк жана мамлекеттик органдар жана жеке сектордун өкүлдөрү тарабынан иштелип чыгат. Финансы-кредит уюмдары тарабынан туруктуу негизде сунушталган сактык жана кредиттик продуктуларды пайдалануу мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү аталган долбоордун негизги максаты болуп саналат.

Борбордук Азияда финансылык жеткиликтүүлүктү жогорулатуу боюнча долбоорду ишке ашыруу алкагында Финансылык жеткиликтүүлүк боюнча улуттук стратегиянын иш-чараларынын жүзөгө ашырылышы өлкөнүн экономикасына алгылыктуу таасирин тийгизүүгө тийиш, анткени финансы сектору экономиканын инклюзивдүү өсүшүнө жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнө жана экспортко багытталышына өбөлгө түзөт.

Улуттук стратегияда эл аралык тажрыйбаны жана Кыргыз Республикасындагы финансылык жеткиликтүүлүктүн учурдагы абалын эске алуу менен продуктулардын түрүн (камсыздандыруу кызмат көрсөтүүлөрүн жана капитал рыногунун өнүктүрүүнү кошо алганда), финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү жеткирүү жана аларды пайдалануу түйүндөрүн кеңейтүү, калктын финансылык сабаттуулугун жогорулатуу жана керектөөчүлөрдүн укугун коргоону камсыз кылуу сыяктуу негизги багыттар аныкталат.

Финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүгү менен катар эле, калктын финансылык сабаттуулугу жана керектөөчүлөрдүн укугун коргоо финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн жайылтылышынын (financial inclusion) компоненттери болуп саналат, жана алар өлкөнүн экономикасынын туруктуу өнүгүшүнүн ажырагыс бөлүгү катары таанылган.

Бул иштин максаты болуп финансылык жеткиликтүүлүк боюнча жагдайга баштапкы талдап-иликтөөнү даярдоо эсептелет, ал Кыргыз Республикасында калк арасындагы банктык жана банктык эмес кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүк деңгээлине комплекстүү баа берүүгө багытталган.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТ БОЮНЧА БАЯНДАМА

Финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүндүгү дегенде, банктык жана банктык эмес кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу үчүн (баага тиешелүү да, тиешеси жок да) тоскоолдуктардын жоктугун түшүнүүгө болот. GPII аныктамасына ылайык, финансылык жеткиликтүүлүк – бул «, эмгекке жөндөмдүү курактагы калктын бардыгынын, ага кошо ошол учурда финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү керектөөгө кирбегендердин финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн негизги топтомунан натыйжалуу

пайдалануу мүмкүнчүлүгүнө ээ болуу абалы»². Акыркысында камсыздандыруу, кредит берүү, каражат топтоо жана төлөм кызмат көрсөтүүлөрү камтылат.

Galor and Zeira (1993), финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүндүгү жоктугунан аз камсыз болгон калк билим берүүгө салынган инвестициялар өзүн-өзү актагандыгына карабай, каражат жетишсиздигинен улам, билим алуу мүмкүнчүлүгүнөн ажырай тургандыгын көрсөткөн. Ал эми Banerjee and Newman (1993) изилдөөлөрүнө ылайык, калктын банктык жана банктык эмес кызмат көрсөтүүлөрдөн пайдалануу мүмкүндүгү төмөн болгондуктан, кирешелердин теңсиздиги өсүп, мамлекеттин экономикасынын өнүгүшүнө таасирин тийгизиши белгиленген.

Beck, Demirgüç-Kunt and Martinez Peria (2007) изилдөөчүлөрү 80 ири банктарда жүргүзүлгөн сурамжылоо натыйжасына таянып, айкын пайдалануу мүмкүндүгү, баа жеткиликтүүлүгү жана банктык кызмат көрсөтүүлөрдүн үч түрүн – депозиттерди, кредиттөөнү жана төлөмдөрдү жүргүзүүнү пайдалануу укугу сыяктуу индикаторлорду иштеп чыгышкан. Авторлор индикаторлорду иштеп чыгууда, тоскоолдуктар бар экендигин белгилеген көрсөткүчтөр менен финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү айкын пайдалануу ортосундагы өз ара көз карандысыздыкты аныктаган. Финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдаланууда банктардын бөлүмдөрүнүн болушу, эсеп боюнча төмөндөтүлбөй турган калдык, эсепти тейлөө үчүн төлөө, документтер боюнча талаптар жана кызмат көрсөтүү үчүн убакыт сарптоо сыяктуу тоскоолдуктар ар башка өлкөлөрдө бири-биринен кескин айырмаланат.

Финансы системасынын терең жайылышы экономикалык өсүштү жана калктын аз камсыз болгон бөлүгүнүн кирешеси жогорулашын тездетет. Кошумча далилдер өлкөлөр арасындагы изилдөөлөрдө келтирилген, аларда финансылык өнүгүү жана кирешелердин теңсиздигинин деңгээлинин өз ара байланышы изилденген.

Alimukhamedova and etc. (2016) изилдөөлөрү Өзбекстанда калктын финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүндүгүнө географиялык фактор таасирин тийгизе тургандыгын аныктаган. Үй чарбаларынын микрофинансылык уюмдарга жакын жайгашуусу алардын керектөөсүнө жана каражат топтоосуна оң таасирин тийгизет. Муну ушул сыяктуу изилдөө Бангладештин мисалында тастыктайт (Khan, Akib and Rabbani, Atonu 2015), алар геомаалымат методдорун пайдаланышкан. Авторлор микрокредиттерден пайдалануу мүмкүндүгү боюнча мейкиндик жагынан айырмачылыктарды аныкташкан. Микрофинансылык уюмдарга жакын жайгашкан калктын микронасыя алуу боюнча аларга кайрылуу мүмкүндүгү кыйла жогору.

Hasanova (2018) Кыргыз Республикасында калктын финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүндүгү боюнча ишинде коррупциянын күчөшү, саясий туруксуз абал, калктын саясий эркинин жоктугу, мыйзамдардын аткарылышынын жетишсиз деңгээлде көзөмөлдөнүшү сыяктуу факторлор финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүндүгүнүн жогорулашына кедергисин тийгизе тургандыгын аныктаган. Бул факторлордон улам калктын мамлекеттик органдарга да, финансылык институттарга да ишенбөөчүлүгү сыяктуу өлкөдөгү финансылык интеграцияны татаалдантуучу башка факторлор келип чыгат.

Мындан тышкары, киреше деңгээлинин жана финансылык сабаттуулуктун төмөндүгү топтолгон каражат аркылуу ички инвестицияларга терс таасирин тийгизет.

Ошондой эле чакан ишкердик сыяктуу эле, орто ишкердик да көптөгөн тоскоолдуктарга дуушар болот, бул негизинен, күрөөлүк камсыздоого байланышкан, эрежедегидей эле, айыл жергесинде күрөө катары кыймылсыз мүлк колдонулат. Чакан жана орто бизнес сектору кыймылсыз мүлк рыногундагы туруксуздуктан улам, күрөөгө коюлуучу мүлктүн наркынын адилетсиздигине байланыштуу, кредиттин суралган суммасын ала албайт.

---

²<https://www.gpfi.org/sites/gpfi/files/documents/2017%20G20%20Finacial%20Inclusion%20Action%20Plan%20final.pdf>

АНАЛИТИКАЛЫК ИШТИН МЕТОДОЛОГИЯСЫ

«Кыргыз Республикасында финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүндүгү» деген аналитикалык ишти даярдоодо өлкө деңгээлиндеги финансылык жеткиликтүүлүктү чагылдыруучу көрсөткүчтөрдүн төмөнкү топтому колдонулган:

1. Дүйнөлүк банктын «Global Findex» финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн глобалдуу жеткиликтүүлүгү (жайылтылышы) жөнүндө маалымат базасы;

2. Финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүгүн кеңейтүү үчүн «Алдыңкы жыйырма өлкөлөр тобунун» глобалдуу өнөктөштүгүнүн индикаторлору.

Финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүгүнүн глобалдуу индекси

2011-жылы Дүйнөлүк банк Билл жана Мелинда Гейтстер фондунун колдоосунда финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн глобалдуу жеткиликтүүлүгү (жайылтылышы) жөнүндө маалымат базасын киргизишкен (Global Findex Database). Бул маалымат базасында калктын кандайча каражат топтоп, карыз алып, төлөмдөрдү жүргүзүп жана тобокелдиктерди тескеп жаткандыгы тууралуу маалыматтар топтому камтылган. Калк арасында үч жылда бир жолу сурамжылоо жүргүзүлөт жана ага 140 мамлекет катышат.

Финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн жайылтылышы деген түшүнүк жоопкерчиликтүү финансылык жеткиликтүүлүктүн синоними болуп саналат жана үч негизги элементке: финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүгүнө, финансылык сабаттуулукка (финансылык билим), керектөөчүлөрдүн укугун коргоого негизделет (Юзефальчик И., 2019).

Кыргыз Республикасында 2011, 2014, 2017-жылдарда изилдөөнүн үч толкуну болуп өткөн. Ар бир кокустан тандап алып изилдөөгө (калктын саны, географиялык абалы) 15 жаш жана андан улуу курактагы 1 000 респондент тартылат.

Буга байланыштуу, маалымат базасында 776 көрсөткүч камтылган, аналитикалык ишти даярдоодо алардын айрымдары пайдаланылган. Ошол эле учурда көпчүлүк көрсөткүчтөр боюнча маалыматтар жок экендигин белгилеп кетүү зарыл. респонденттердин жообу боюнча кыйла толугураак маалымат 2017-жылдын базасына киргизилген. Финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн жайылтылышы боюнча глобалдуу маалымат базасы төмөнкү 6 бөлүктөн турат:

- эсептин болушу³;
- банктык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүндүгү жоктор;
- төлөмдөрдү жүргүзүү;
- эсепти колдонуу;
- каражат топтоо, кредиттер жана финансылык туруктуулук;
- санариптик технологиялар аркылуу финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн жайылтылышы үчүн мүмкүнчүлүктөр.

“Жыйырма алдыңкы өлкөлөр тобунун” глобалдуу өнөктөштүгү (GPII) тарабынан финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүндүгүн кеңейтүү үчүн финансылык жеткиликтүүлүк деңгээли төмөнкүдөй үч түр боюнча өлчөнөт⁴:

- финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүндүгү;
- финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу;
- продуктуларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сунуштоо сапаты.

³ Бул бөлүктүн аталышы калктын банкта же башка финансылык мекемеде, ошондой эле мобилдүү акча кызмат көрсөтүүлөрүн сунуштоочу компанияларда ачылган эсептеринин болушун түшүндүрөт. Мында изилдөөнүн темасына ылайык финансылык мекемеде ачылган эсептин болушун пайдаланабыз.

⁴ https://www.gpfi.org/sites/gpfi/files/Indicators%20note_formatted.pdf

Бул көрсөткүчтөр продуктуларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүндүгү, ага кошо мобилдүү банкинг, электрондук капчыктар ж.б.у.с. финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү сунуштоонун жаңы каналдары жөнүндө түшүнүк берет.

Ишти даярдоодо Кыргыз Республикасы боюнча 2018-жылдын акырына карата статистикалык маалыматтар топтолгон жана талдап-иликтөө жүргүзүлгөн. Бул аналитикалык баяндама Финансылык жеткиликтүүлүк боюнча улуттук стратегияны иштеп чыгуу үчүн негиз болуп саналат.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА FINDEX ГЛОБАЛДУУ МААЛЫМАТ БАЗАСЫНЫН НЕГИЗИНДЕ ФИНАНСЫЛЫК КЫЗМАТ КӨРСӨТҮҮЛӨРДҮ ПАЙДАЛАНУУ

1. Финансылык мекемеде эсеп ачуу. Финансылык мекемеде эсептин ачылышы калкка акча каражатын жана келечек үчүн топтолгон каражатын коопсуз сактоого мүмкүндүк берет.

Мындан тышкары, бул эсептерди төлөөнү, кредиттерди пайдалануу мүмкүндүгүн, сатып алууну, ошондой эле акча каражатын жөнөтүүнү же алууну жеңилдетет.

Дүйнө жүзүндөгү чоң адамдардын 69 пайызга жакыны коммерциялык банкта же кредиттик союз, кооператив же микрофинансылык уюм сыяктуу башка финансылык мекемеде эсеп ачкан. Ошол эле учурда кирешеси жогору өлкөлөрдө чоң адамдардын болжол менен 94 пайызы эсеп ачкан, ал эми кирешеси төмөн жана орточо болгон өлкөлөрдө бул көрсөткүч 63 пайыз тегерегин түзөт.

1-таблица. Кыргыз Республикасы. Финансылык мекемелерде ачылган эсептер (пайыздарда)

<i>жаш курагы 15+</i>	2011	2014	2017
Финансылык мекемелердеги эсеп	3,8	18,5	38,3
эркектер	3,6	17,9	38,7
аялдар	3,9	18,9	38,0
айыл жеринде	2,6	16,1	37,7

Булагы: Global Findex маалымат базасы.

2017-жылдын жыйынтыгы боюнча калктын 38 пайызы финансылык мекемелерде эсепке ээ болушкан, мында эркектер – 39 пайыз, аялдар – 38 пайыз. 2011-жылга салыштырганда финансылык мекемелердеги эсептерди колдонгондордун саны дээрлик 10 эсеге көбөйгөн (1-таблица)⁵.

Салыштыруу максатында Кыргыз Республикасынын банктык статистикасынын маалыматтарын келтиребиз. Натыйжада, 2011-жылдан 2017-жылга чейин коммерциялык банктарда эсептерге ээ болгон калктын саны дээрлик 5 эсеге көбөйүп, 2017-жылдын жыйынтыгында 70,2 пайыз тегерегин түзгөн (2-таблица). Ошондой эле 2019-жылга чейин калк өз каражатын банк эмес финансы-кредит уюмдарына депозитке жайгаштырбагандыгын, башкача айтканда, аларда эсеби жок экендигин белгилеп кетүү зарыл.

⁵ Global Findex маалымат базасында шаар жериндеги калк жөнүндө маалымат камтылбайт.

2-таблица. Кыргыз Республикасы. Калктын депозиттик эсептерге ээлик кылган салыштырма үлүшү

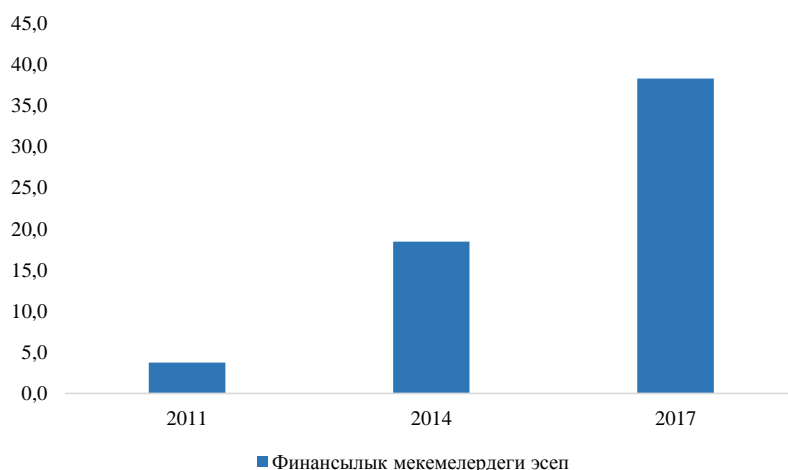
жааш курагы 15+	2011	2014	2017	2018
Депозиттик эсептердин саны, миң	791,1	1708,8	3164,1	3639,2
анын ичинен:				
жеке адамдар	682,0	1564,1	2929,2	3377,1
Калктын саны (миң адам)	3820,7	3985,5	4170,8	4235,8
100 миң адамга эсептердин саны	17848,9	39246,2	70229,4	79727,3
Депозиттик эсептерге ээлик кылган калктын салыштырма үлүшү, пайыздарда	17,8	39,2	70,2	79,7

Булагы: Улуттук банк, Улуттук статистикалык комитет.

Дүйнөлүк банктын жана Улуттук банктын маалыматтары боюнча финансылык мекемелердеги эсептердин жана депозиттик эсептердин алгылыктуу өсүш динамикасы байкалган. Бул калктын ушул сыяктуу эсептерди кеңири ачкандыгын жана жүргүзгөндүгүн жана финансылык жактан жеткиликтүү экендигин тастыктайт.

2. Банктык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүндүгү жоктор. 2017-жылдын жыйынтыгы боюнча дүйнө жүзүндө болжол менен 1,7 млрд адам банктык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдаланган эмес, башкача айтканда, финансылык мекемелерде эсеп ачкан эмес (2014-жылы болжол менен 2 млрд адам).

1-сүрөт. Кыргыз Республикасы. Финансылык мекемелерде ачылган эсептер (пайыздарда)

Булагы: Global Findex маалымат базасы.

2017-жылы Кыргыз Республикасында 40 пайыз тегерегиндеги сурамжыланган респонденттердин каражаты жетишсиздигинен улам, финансылык мекемелерде эсеби болгон эмес. Калктын болжол менен 19 пайызы финансылык мекемелерге дагы эле ишенбейт.

Мындан тышкары, айрым респонденттердин пикири боюнча финансылык мекемелер обочодо жайгашкан жана алардын кызмат көрсөтүүлөрүнүн баасы кыйла жогору (тиешелүүлүгүнө жараша, 17 жана 18 пайыз).

Ошондой эле калктын айрым бөлүгү зарыл документтердин жоктугу, үй-бүлө мүчөлөрүнүн биринин эсеби болушу, диний ж.б.у.с. себептерден улам, финансылык мекемелерде эсеп ачкан эмес.

3-таблица. Кыргыз Республикасы. Финансылык мекемелерде эсеп ачылган эмес (пайыздарда)

	жаш курагы 15+	2014	2017
Финансылык мекемелерде эсеп ачылган эмес			
финансылык институт өтө эле алыс жайгашкан		-	16,9
финансылык кызмат көрсөтүүлөр өтө эле кымбат		-	17,6
тиешелүү документтер жок		-	15,9
финансылык институттарга ишеним жок		-	18,6
диний себептер		-	8,4
каражаттын жетишсиздиги		-	40,0
үй-бүлө мүчөлөрүнүн биринин эсеби бар		-	13,7
эсеп ачууга муктаж эмес		-	6,8

Булагы: Global Findex маалымат базасы.

3. Төлөмдөрдү жүргүзүү. Төлөмдөрдү беш категорияга топтоштурууга болот: өкмөттүн калкка төлөмдөрү (мамлекеттик сектордогу эмгек акы, пенсиялар жана мамлекеттик трансферттер); бизнестин калкка төлөмдөрү (жеке сектордун эмгек акысы); эмгекке башка төлөмдөр (айыл чарба продукциясын саткандыгы үчүн төлөмдөр жана иш менен камсыз болуудан төлөмдөр); калктын бизнеске төлөмдөрү (коммуналдык төлөмдөр); адамдардын өз ара төлөмдөрү (ички которуулар).

Өкмөттүн калкка төлөмдөрү. Дүйнө жүзүндө сурамжыланган респонденттердин 23 пайызга жакыны өткөн жылы өкмөттөн мамлекеттик сектордогу эмгек акы, пенсия же мамлекеттик трансферт түрүндө жок дегенде бир төлөм алгандыгын билдиришкен. Мамлекеттик трансферттерде субсидиялар, жумушсуздук боюнча жөлөк пул же билим берүү үчүн төлөмдөр, же болбосо медициналык чыгашалар сыяктуу социалдык жеңилдиктер камтылат.

Киреше деңгээли жогору өлкөлөрдө калктын мамлекеттик төлөмдөрдү алган үлүшү, болжол менен 43 пайызды, өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө – 19 пайызды түзөт.

Кыргыз Республикасында респонденттерди сурамжылоого ылайык, мамлекеттик төлөмдөрдүн көбүрөөгү, болжол менен 19 пайызы аялдарга берилген пенсияга туура келет.

4-таблица. Кыргыз Республикасы. Өкмөттүн калкка төлөмдөрү (пайыздарда)

	жаш курагы 15+	2014	2017
Өткөн жылы мамлекеттик сектордо алынган			
эмгек акы		7,5	7,5
эркектер		6,5	8,1
аялдар		8,4	7,1
айыл жеринде		7,1	7,2
Өткөн жылы алынган мамлекеттик трансферттер		8,0	8,4
эркектер		7,0	7,1
аялдар		9,0	9,7
айыл жеринде		8,6	9,1
Өткөн жылы алынган пенсиялар		-	15,2
эркектер		-	10,7
аялдар		-	19,3
айыл жеринде		-	16,1

Булагы: Global Findex маалымат базасы.

Бизнестин калкка төлөмдөрү. Бүтүндөй алганда, дүйнөдөгү калктын 28 пайызга жакыны жеке сектордогу иш берүүчүдөн жок дегенде бир жолу эмгек акы алгандыгын маалымдаган. Ал эми киреше деңгээли жогору өлкөлөрдө бул көрсөткүч болжол менен 46

пайызды, өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө – 24 пайызды түзөт. Кыргыз Республикасында калктын 23 пайызы жеке сектордогу иш берүүчүдөн эмгек акы алган.

5-таблица. Кыргыз Республикасы. Жеке сектордогу эмгек акы
(пайыздарда)

<i>жаш курагы 15+</i>	2014	2017
Өткөн жылы жеке сектордо алынган эмгек акы	13,6	22,7
эркектер	16,4	29,1
аялдар	11,2	17,0
айыл жеринде	12,6	20,6

Булагы: Global Findex маалымат базасы.

Жеке адамдардын өз ара төлөмдөрү – ички акча которуулар. Өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө орточо алганда чоңдордун 27 пайызы акыркы 12 ай ичинде ички акча которууларды пайдалангандыгын, же акча которгондугун, же болбосо аларды башка жерде жашаган тууганынан же досунан алгандыгын билдирген.

Кыргыз Республикасында 2017-жылы сурамжыланган респонденттердин 25 пайызга жакыны акча которууларды пайдалангандыгын маалымдаган. Анын ичинен, финансылык мекемелер аркылуу акча которууларды жөнөтүү/алуу калк арасына кыйла кеңири тарап, болжол менен 17 пайызды түзгөн.

6-таблица. Кыргыз Республикасы. Ички акча которуулар
(пайыздарда)

<i>жаш курагы 15+</i>	2014	2017
Өткөн жылы алынган ички которуулар	21,8	25,0
эркектер	19,5	24,5
аялдар	23,9	25,4
айыл жеринде	21,6	23,9
Алынган ички акча которуулар:		
финансылык мекеме аркылуу	10,5	17,0
эсепти пайдалануу менен	4,2	7,7
мобилдик телефон аркылуу	0,1	1,1
жеке өзү жана накталай түрдө гана	8,5	7,0
акча которуу системасы аркылуу	10,5	0,5

Булагы: Global Findex маалымат базасы.

4. Эсепти пайдалануу. Санартиптик (электрондук) төлөмдөрдү жүргүзүү үчүн эсепти пайдалануу. Global Findex изилдөөлөрүнө ылайык, 2017-жылы дүйнөдө чоңдордун 52 пайызга жакыны же эсеп ээлеринин 76 пайызы жылына жок дегенде бир жолу санартиптик төлөм жүргүзгөн же алган. Бул көрсөткүч киреше деңгээли жогору өлкөлөрдө, тиешелүүлүгүнө жараша, 91 жана 97 пайыз, ал эми өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө, тиешелүүлүгүнө жараша, 44 жана 70 пайыз чегинде белгиленген. Бул маалыматтарга мобилдүү акча каражаттары, дебет же кредит картты, мобилдүү телефон, ошондой эле интернет аркылуу төлөмдөрдү жүргүзгөн же алган бардык респонденттер камтылган. 2017-жылы Кыргыз Республикасында сурамжыланган респонденттердин 27 пайызы гана санартиптик төлөмдөрдү жүргүзүп, 23 пайызы санартиптик төлөмдөрдү алган.

7-таблица. Кыргыз Республикасы. Санариптик төлөмдөр
(пайыздарда)

<i>жаш курагы 15+</i>	2014	2017
Өткөн жылы жүргүзүлгөн санариптик төлөмдөрү	10,6	26,6
эркектер	10,7	28,6
аялдар	10,6	24,9
айыл жеринде	8,9	24,6
Өткөн жылы алынган санариптик төлөмдөр	9,8	22,6
эркектер	8,4	22,9
аялдар	11,1	22,2
айыл жеринде	7,9	23,3

Булагы: Global Findex маалымат базасы.

5. Топтолгон каражаттар, кредиттер жана финансылык туруктуулук. Калк келечектеги чыгашалары, мисалы, ири сатып алуулар, билим берүүгө же бизнеске, карылыкка же мүмкүн болуучу өзгөчө кырдаалдарга инвестициялар үчүн каражат топтойт. Эгерде калк күтүүсүз чыгашага дуушар болсо жана аларды топтолгон каражаты аркылуу жаба албаса, анда финансы-кредит уюмдарына кредит алуу үчүн кайрылышы мүмкүн.

Калк кандайча каражат топтойт? Калктын кантип жана кандай максатта каражат топтогондугу 7-таблицада көрсөтүлгөн. 2017-жылдагы маалыматтарды 2014-жылдагыга салыштырганда, калктын азыраак топтой баштагандыгын көрүүгө болот. Буга 2014-2015-жылдарда Россия жана Казакстандын улуттук валюталарынын баасынын АКШ долларына карата кескин түшүп кеткендигине байланыштуу, кыргыз сомунун алмашуу курсунун төмөндөшү негизги себеп болгон. Керектөө куржунунун 60 пайыздан ашыгын импорттук товарлар түзгөндүгүн эске алганда, калктын керектөөгө көбүрөөк коротуп, азыраак каражат топтоп жаткандыгын белгилөөгө болот.

Мындан тышкары, 2015-2016-жылдары акча которуулардын түшүүсү кыскарган. Акча которуулар көпчүлүк үй-бүлөлөрдүн керектөө жана каражат топтоо булагы болуп саналат.

Калкты сурамжылоого ылайык, 2017-жылы респонденттердин 24 пайызга жакыны гана каражат топтогондугу белгилүү болгон. Мында 9 пайызга жакыны - көбүнчө бизнес түзүү, кеңейтүү үчүн каражат топтогон. Финансылык мекемелерде карылыгын, ж.б. камсыздоо үчүн топтолгон каражаттар кыскаргандыгы байкалган.

8-таблица. Кыргыз Республикасы. Калк кантип жана кандай максатта каражат топтойт
(пайыздарда)

	жаш курагы 15+	2014	2017
Ферма же бизнес түзүү, тескөө же кеңейтүү			
үчүн каражат топтогон		9,3	8,5
эркектер		12,1	10,4
аялдар		6,9	6,9
айыл жеринде		9,0	8,3
Карылыкка каражат топтогон		4,6	3,3
эркектер		4,5	2,4
аялдар		4,6	4,0
айыл жеринде		4,3	2,8
Финансылык мекемеде топтогон		4,9	3,0
эркектер		4,6	2,0
аялдар		5,1	3,9
айыл жеринде		4,1	2,1
Сактык клубу же үй-бүлөдөн тышкары адам менен топтогон		9,9	6,0
эркектер		9,4	4,4
аялдар		10,3	7,4
айыл жеринде		10,7	5,2
Билим алуу же мектепте окутуу үчүн топтогон		14,4	-
эркектер		16,2	-
аялдар		12,7	-
айыл жеринде		13,8	-
Өткөн жылы каражат топтогон		36,2	23,7
эркектер		39,1	22,8
аялдар		33,7	24,5
айыл жеринде		36,0	21,6

Булагы: Global Findex маалымат базасы.

Калк кантип жана кандай максатта карыз алат? 2017-жылы дүйнөдөгү чондордун 47 пайызга жакыны акыркы жыл ичинде карызга акча алгандыгын билдиришкен. Кирешеси жогору өлкөлөрдүн ичинен калктын (формалдуу жана формалдуу эмес) кредит алган үлүшү орточо алганда, 64 пайызды, ал эми өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө – 44 пайыз тегерегин түзгөн. Ал эми Кыргыз Республикасында бул көрсөткүч 2017-жылы 2014-жылга салыштырганда, 6 пайыздык пунктка каскарып, 32 пайыз тегерегинде катталган.

9-таблица. Кыргыз Республикасы. Калк кантип жана кандай максатта карыз алат?
(пайыздарда)

<i>жаш курагы 15+</i>	2014	2017
Ден соолук же медициналык максатта карыз алга	6,7	5,5
эркектер	7,3	4,7
аялдар	6,1	6,1
айыл жеринде	7,1	5,4
Ферма же бизнес түзүү, тескөө же кеңейтүү		
үчүн каражат топтогон	6,4	8,8
эркектер	7,7	8,7
аялдар	5,3	8,9
айыл жеринде	6,4	9,3
Билим алуу же мектепте окутуу үчүн топтогон	4,4	-
эркектер	4,6	-
аялдар	4,2	-
айыл жеринде	4,3	-
Финансылык институттардан карыз алган	13,5	9,4
эркектер	13,5	9,7
аялдар	13,5	9,1
айыл жеринде	14,8	9,9
Үй-бүлөсүнөн же досторунан карыз алган	21,0	16,9
эркектер	21,3	19,4
аялдар	20,7	14,6
айыл жеринде	19,3	16,4
Сактык клубунан карыз алган	-	3,5
эркектер	-	2,8
аялдар	-	4,2
айыл жеринде	-	3,1
Өткөн жылы кандайдыр бир акча карыз алган	38,2	32,2
эркектер	38,9	33,2
аялдар	37,6	31,3
айыл жеринде	38,6	31,7

Булагы: Global Findex маалымат базасы.

6. Жоопкерчиликтүү финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн жайылтылышын санариптик технологиялар аркылуу кеңейтүү мүмкүнчүлүгү. Накталай төлөмдөрдүн санариптик төлөмдөргө өтүшү:

- төлөмдөрдүн тездешти жана аларды төлөөгө жана алууга чыгымдардын азаюусу эсебинен алардын натыйжалуулугун арттырышы;
- төлөмдөрдүн коопсуздугун жакшыртышы, натыйжасында, кылмыштуулукту кыскартышы, ачык-айкындуулукту жогорулатышы жана коррупцияны азайтышы;
- каражат топтоону көбөйтүшү мүмкүн.

Мобилдик телефондор жана интернет финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн жаңы муунун жаратты. Бул сервистерди пайдаланууда татаал түзүлүштөр талап кылынбайт. Африка өлкөлөрүндө Сахарадан түштүккө карай баскычтуу мобилдик телефондор мобилдүү акча каражатынын өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн. Смартфондор технологиясы финансылык мекемелердин эсеби аркылуу транзакцияларды жүргүзүү үчүн улам көбүрөөк пайдаланууда.

Мобилдик телефондор жана интернет тиешелүү инфраструктура менен камсыз болгон шартта гана, финансылык жеткиликтүүлүккө өбөлгө түзө алат. Ишенимдүү электр тогу жана мобилдүү байланыш сыяктуу инфраструктура негизги фактор болуп саналат. Тармакта техникалык проблемалар жана үзгүлтүктөр болгон учурда, калк санариптик

төлөмдөрдү колдонууну анчалык каалабайт. Ошондой эле финансылык инфраструктура да зарыл, ага төлөм системасы сыяктуу эле, өлкө боюнча төлөмдөрдү жеткирүү үчүн атайын тармактын болушу да кирет. Эгерде филиал же сактык кассасынын ачылышы ошол жерде жашаган калк финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдаланбагандыктан, сарптоолору жагынан натыйжасыз болсо, анда кардарларга негизги финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү сунуштоо максатында, почта бөлүмдөрү же чекене дүкөндөр менен өнөктөштүк мамилелерди түзүүгө болот. Ошондой эле нак акчаны кабыл алуу жана берүү пункттарында санариптик төлөмдөрдү пайдалануучуларга коопсуз, ишенимдүү жана ыңгайлуу түрдө нак акча салуу жана алуу мүмкүнчүлүгү берилүүгө тийиш. Негизи, санариптик төлөмдөрдү алуучу адамдар акча каражаттарын санариптик түрдө сактоого, сатып алууларды жана эсептерге төлөөнү электрондук түрдө жүргүзүүсү зарыл. Бирок санариптик төлөмдөр көпчүлүк жерлерде, айрыкча, өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө жергиликтүү чекене соода жүргүзгөн дүкөндөрдө жана рыноктордо күнүмдүк сатып алууларда кеңири колдонулбайт. Ошондуктан, көпчүлүк адамдарга санариптик төлөмдөр аркылуу алган акча каражатынын жок дегенде бир бөлүгүн накталай түрдө алуу мүмкүндүгү берилиши зарыл.

Технологиялар жана инфраструктура жагдайдын бир бөлүгү гана болуп эсептелет. Калк санариптик финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдаланышы үчүн өкмөттөр тиешелүү ченемдик актыларды жана керектөөчүлөрдүн укугун коргоо чараларын камсыз кылуусу зарыл. Финансылык кызмат көрсөтүүлөр колдонулган технологиясына карабастан, аялдар, жакырчылыкта жашаган адамдар жана сабаттуулугу төмөн, жаңыдан колдонуп баштагандар сыяктуу топтордун керектөөлөрүнө ыңгайлаштырылууга тийиш.

Дүйнөлүк банк тарабынан финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн (Global Findex) калкка жеткиликтүүлүгүн иликтөөнүн натыйжасы, Кыргыз Республикасынын калкынын финансылык кызмат көрсөтүүлөрдөн пайдалануу мүмкүндүгү төмөн экендигин көрсөткөн. Биздин өлкө көпчүлүк көрсөткүчтөр боюнча өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн орточо деңгээлинен артта экендигин белгилеп кетүүгө болот. Буга байланыштуу, калктын финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүндүгүн жогорулатуу үчүн комплекстүү чараларды иштеп чыгуу зарыл.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА GPFİ НЕГИЗИНДЕ ФИНАНСЫЛЫК КЫЗМАТ КӨРСӨТҮҮЛӨРДҮ ПАЙДАЛАНУУ МҮМКҮНДҮГҮ

Финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү айкын пайдалануу жагында инфраструктура боюнча баяндама

Финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү айкын пайдалануу финансылык жеткиликтүүлүктү өлчөөнүн үч түрүнүн бири болуп саналат жана үч категорияга бириктирилген беш индикатордун жардамы менен көрсөтүлөт:

- банктардын бөлүмдөрүнүн, банкоматтарынын жана POS-терминалдарынын саны;
- электрондук акча эсептери;
- эмгекке жөндөмдүү 100 миң чоң адамга ылайыкталган тейлөө түйүндөрү.

Төмөндө Кыргыз Республикасындагы негизги финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү айкын пайдалануу боюнча инфраструктура тууралуу баяндама жана айрым КМШ өлкөлөрү менен натыйжаларды салыштыруу, банктык кызмат көрсөтүүлөрдү керектөөчүлөрдүн проблемаларын талдап-иликтөө сунушталат. Бул бөлүктө банктык жана банк эмес система, банктык төлөм агенттеринин жана башка негизги финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү сунуштоочулар боюнча баяндама камтылат.

Кыргыз Республикасында банк сектору финансы системасынын негизги элементи болуп саналат. Финансылык рыногунун негизги үлүшүн фондулук рыноктору ээлеген өнүккөн өлкөлөрдөн айырмаланып, Кыргыз Республикасында бул үлүштү коммерциялык банктар ээлейт.

Улуттук банктын маалыматтары боюнча 2018-жылдын акырына карата 25 коммерциялык банк, ага кошо 321 филиал, 885 сактык жана 154 көчмө кассалар иштеген. Ал эми коммерциялык банктардын эмгекке жөндөмдүү 100 миң чоң адамга ылайыкталган бөлүмдөрүнүн саны 2018-жылга карата 37,1 бирдикти түзгөн.

10-таблица. Финансылык жеткиликтүүлүктүн индикаторлору

(шарттуу бирдиктер)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Банктардын бөлүмдөрүнүн саны	950	1 033	1 110	1 202	1 316	1 350	1 360
Эмгекке жөндөмдүү 100 миң адамга эсептелген бөлүмдөрдүн саны	28,1	30	31,8	34	36,7	37,2	37,1
100 миң адамга эсептелген бөлүмдөрдүн саны	17,1	18,2	19,2	20,4	21,9	22	21,7

Булагы: автордун Улуттук банктын маалыматтары боюнча эсептөөлөрү.

Кыргыз Республикасынын финансылык секторунда банктар гана эмес, мисалы, банк эмес финансы-кредит уюмдары да камтылган (БФКУ). Микрофинансылык сектордун активдеринин жана кредиттеринин банк тутумунун жана банк эмес финансы-кредит уюмдары системасынын активдеринин жана кредиттеринин жалпы суммасына карата үлүшү, тиешелүүлүгүнө жараша, 8,3 жана 11,73 пайызды түзөт. Кыргыз Республикасынын аймагында 2018-жылдын акырына карата 664 БФКУ (адистештирилген финансы-кредит уюму, 142 микрофинансылык уюм, 106 кредиттик союз, 413 алмашуу бюросу жана эки кредиттик бюро) (11-таблица) катталган.

11-таблица. БФКУ индикаторлору

(шарттуу бирдиктер)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
БФКУнун саны	810	765	641	626	673	658	664
Эмгекке жөндөмдүү 100 миң адамга БФКУнун саны	23,9	22,2	18,4	17,7	18,8	18,1	18,1
100 миң адамга эсептелген БФКУнун саны	14,6	13,5	11,1	10,6	11,2	10,7	10,6

Булагы: Улуттук банк, автордун өз эсептөөлөрү

Финансылык жеткиликтүүлүктүн индикаторлору катары төлөм системасынын көрсөткүчтөрү да саналат. Улуттук банктын маалыматтары боюнча, 2018-жылы чыгарылган банктык карттардын саны 2 432,6 миң даананы түзгөн, чыгарылган карттардын негизги үлүшү - 40,4 пайызы Бишкек шаарына туура келет. Банктык эсептерди тескөө, нак эмес төлөмдөрдү жүргүзүү жана каражаттарды нак акчага айландыруу мүмкүндүгүнүн инструменттери катары, мисалы, банкоматтар жана POS-терминалдар саналат. Натыйжада, өлкө боюнча банкоматтардын жалпы саны 1 583 бирдикти, ал эми эмгекке жөндөмдүү 100 миң адамга эсептелген банкоматтардын саны – 43,2 бирдикти түзгөн, алардын негизги үлүшү (44,0 пайызы) Бишкек шаарына туура келет.

2018-жылга карата абал боюнча POS-терминалдардын саны 10 946 бирдикти түзгөн, эмгекке жөндөмдүү 100 миң адамга 274,1 POS-терминал туура келет, алар негизинен Бишкек шаарында орнотулган.

12-таблица. Финансылык жеткиликтүүлүктүн төлөм системасы боюнча индикаторлору
(шарттуу бирдиктер)

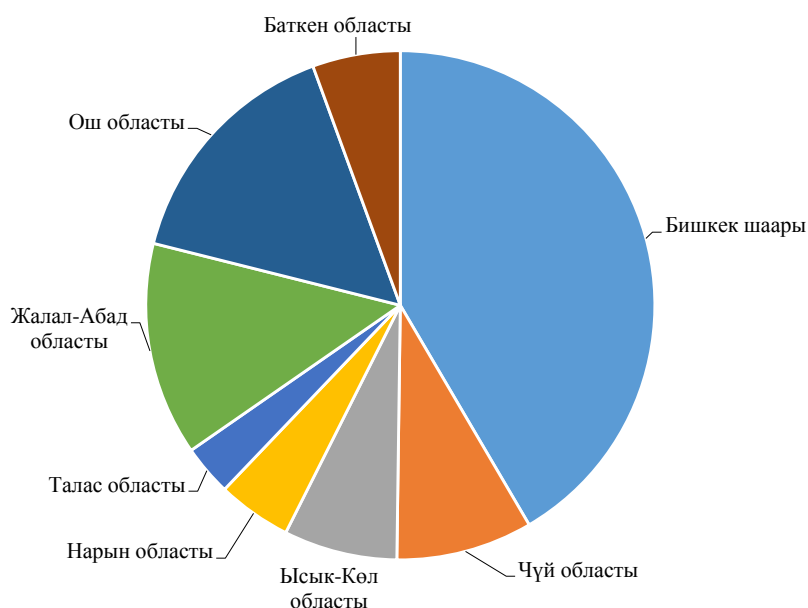
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Банкоматтардын саны	610	818	998	1 236	1 300	1 413	1 583
POS-терминалдардын саны	2 487	3 485	4 675	6 054	7 101	8 285	10 046
Жыл акырына карата эмитирленген төлөм карттарынын жалпы саны (миң адам)	408,9	650,6	908,9	1 198,5	1 615,7	1 984,1	2 432,6
Эмгекке жөндөмдүү 100 миң адамга банкоматтардын саны	18	23,8	28,6	34,9	36,3	38,9	43,2
Эмгекке жөндөмдүү 100 миң адамга POS-терминалдардын саны	73,5	101,3	134	171,1	198	228,3	274,1
1 адамга (даана) эсептелген банктык төлөм карттарын колдонуу деңгээли	0,07	0,11	0,16	0,2	0,27	0,32	0,39

Булагы: Улуттук банк, автордун өз эсептөөлөрү

Келтирилген маалыматтарга таянуу менен, бардык көрсөткүчтөр туруктуу алгылыктуу өсүштү көрсөткөндүгүн белгилөөгө болот.

Борбордо калктын топтолушу, областтар аралык миграция, иш жигердүүлүгү, финансылык ресурстар, коммерциялык банктардын бөлүмдөрү ж.б. байланыштуу, жүгүртүүдөгү банктык карттардын эң көп үлүшү Бишкек шаарына туура келет, бул төлөм кызмат көрсөтүүлөрү рыногунун салыштырмалуу өнүгүшүн шарттады.

2-сүрөт. 2019-жылдын 1-январына карата областтар боюнча жүгүртүүдөгү карттардын саны
(пайыздарда)

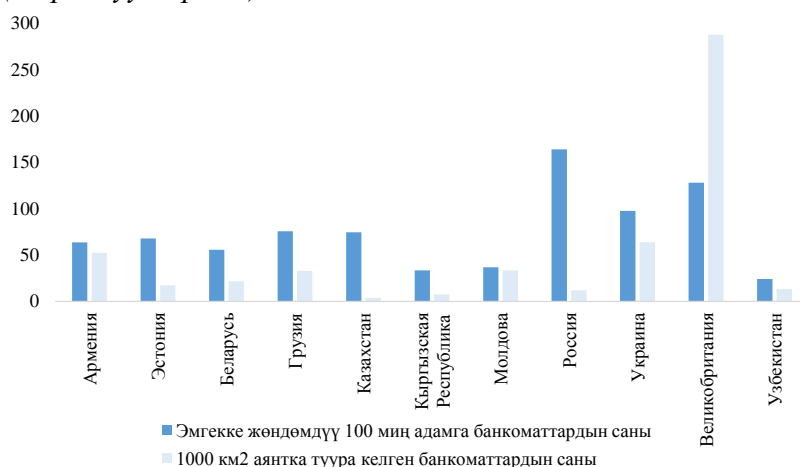

Булагы: Улуттук банк

2019-жылдын 1-январына карата банктык төлөм карттарынын түрлөрү боюнча бөлүштүрүүдө, эл аралык төлөм системаларынын каттары 50,2 пайызды жана «Элкарт» улуттук төлөм системасынын карттары 49,8 пайызды түзгөн. Мында улуттук төлөм системасынын басымдуу үлүшү бюджеттик уюмдардын эмгек акы долбооруна өтүшү менен шартталгандыгын белгилеп кетүү зарыл.

3-сүрөт. Айрым өлкөлөрдөгү төлөм системасы боюнча индикаторлорду салыштыруу, 2017-ж.

(шарттуу бирдик)

Булагы: ЭВФ

Азыркы учурда Кыргыз Республикасында электрондук акча керектөөчүлөр арасында кеңири колдонулууда.

Мындан тышкары, Кыргыз Республикасында электрондук капчыктар да кеңири тараган, акыркы жылдары алардын саны бир нече эсеге өскөн. Ошентип, 2017-жылы алардын саны 683,0 миң даананы түзсө, ал эми 2019-жылы 1960,3 миң даанага жеткен.

Мисалы, акча каражаттарын которуу, е-акчаны нак акчага айландыруу, е-акчаны пайдалануу менен товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө төлөө, е-капчыктарды толуктоо кыйла өскөндүгү байкалган. 2019-жылы операциялардын нарктык көлөмүнүн өсүш арымы 2018-жылга салыштырганда 49,6 пайыз тегерегин түзгөн.

13-таблица. Электрондук акча аркылуу жүргүзүлгөн төлөмдөр *

	2018		2019	
	саны (миң бирдик)	көлөмү (млн сом)	саны (миң бирдик)	көлөмү (млн сом)
Акча каражаттарын которуу	496,8	2544,4	697,1	4620,4
Е-акчаны нак акчага айландыруу	2054,3	9117,3	2076,6	14158,4
Товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө төлөө	18824,6	4342,8	16406,5	5945,4
Е-капчыктарды толуктоо	9656,6	13520,7	10858,5	20228,0

* - бул статистика 2018-жылдан тартып жүргүзүлүп келет

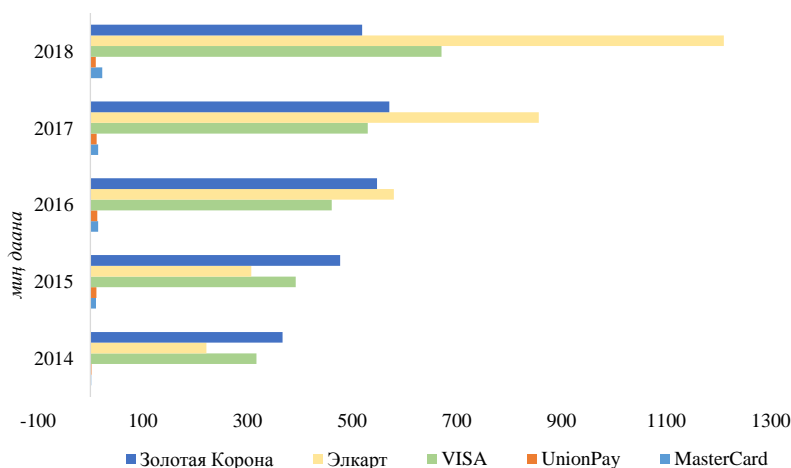
Булагы: Улуттук банк

Бүгүнкү күндө тогуз коммерциялык банктын электрондук акча чыгарууга лицензиясы бар («КБ Кыргызстан» ААК, «Дос-Кредобанк» ААК, «Бакай Банк» ААК, «КИКБ» ЖАК, «Айыл Банк» ААК, Банк «Бай-Түшүм» ААК, «Финка Банк» ЖАК, «Банк Компаньон» ЖАК, «Азия Банку» ЖАК). Бардыгы болуп электрондук акча менен эсептешүүлөр боюнча 11 система иштейт («Элсом», «Umai.kg», «Компаньон», «Илбирс», «Balance», «Megarau», «O! Деньги», «Аманат», «Алтын», «Mbank Online», «Мобильник деньги»).

Финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн талап кылынышы

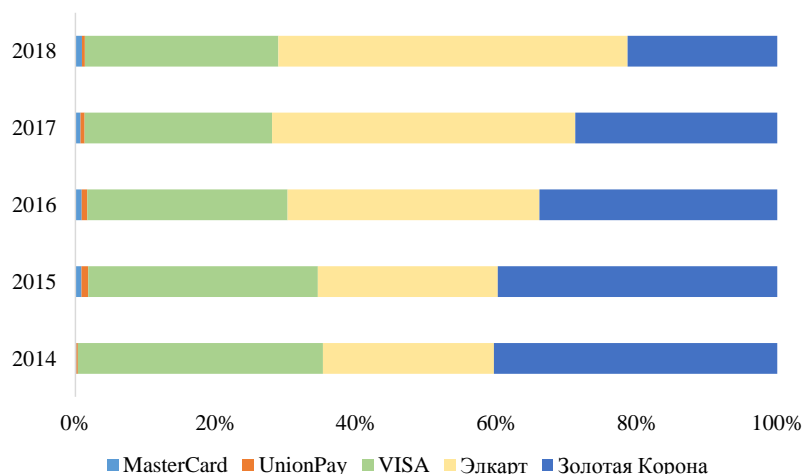
Финансылык жеткиликтүүлүктү өлчөөнүн экинчи көрсөткүчү болуп **финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн талап кылынышы** саналат. Ага кредиттик продуктуларды, камсыздандыруу кызматтарын колдонуу, депозиттердин, кредиттердин, 1000 чоң адамга камсыздандыруу боюнча берилүүчү акчанын саны, нак эмес жана мобилдүү төлөмдөрдүн жайылтылышы, акча которуулар, банк секторунда эсеп ачкан жана кредит алган чакан жана орто бизнес жүргүзүүчү ишканалардын үлүшү жана саны сыяктуу индикаторлордун жардамы менен баа берилет.

4-сүрөт. Банктык төлөм карттарынын санынын динамикасы (мезгилдин акырына карата)

Булагы: Улуттук банк

5-сүрөт. Банктык төлөм карттарынын санынын динамикасы пайыздык катышта (мезгилдин акырына карата), салыштырма үлүш

Булагы: Улуттук банк

Кыргыз Республикасында айыл жергесинде жашагандар калктын жалпы санынын 66,0 түзөт. Алардын шаарда жашагандарга салыштырганда, банктык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүнчүлүгү чектелүү. Мунун бир нече себептери бар, анын эң негизгиси болуп, айыл жериндеги банктык бөлүмдөрдүн тейлөө наркынын жогору болушу жана инфраструктуранын анчалык өнүкпөгөндүгү саналат. Буга байланыштуу, Улуттук банк айыл жеринде мобилдүү банкинг, электрондук акча жана электрондук капчыкты кошо алганда, инновациялык төлөм технологияларын кеңири жайылтуу

аркылуу банктык жана банктык эмес кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүндүгүн жогорулатуу үчүн комплекстүү чараларды кабыл алат.

Улуттук банк Кыргыз Республикасынын Өкмөтү менен биргеликте банктык жана төлөм кызмат көрсөтүүлөрүн терең жайылтуу максатында, Кыргыз Республикасында накталай эмес төлөмдөрдүн жана эсептешүүлөрдүн үлүшүн арттыруу боюнча 2018-2022-жылдарга мамлекеттик программаны жүзөгө ашырууну улантууда.

Кыргызстанда банктык эсептешүү карттары кыйла кеңири тараган финансылык продукт болуп эсептелет. Акыркы жылдарда Мамлекеттик программага ылайык банктык төлөм карттарын пайдалануу менен жүргүзүлгөн операциялардын саны туруктуу өсүп жатат. 2018-жылы банктык төлөм карттарын пайдалануу менен жүргүзүлгөн операциялардын жалпы көлөмү 192,2 млрд сомду түзгөн, бул 2017-жылга салыштырганда, 33,6 пайызга көп. Өлкөдө банктык карттар менен товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө төлөө маданиятынын жоктугу байкалат. Ошентип, операциялардын 94,5 пайызы нак акча чыгарууга туура келет. Соода-тейлөө ишканаларында, айрыкча, айыл жеринде терминалдардын жоктугунан улам, нак эмес төлөмдөр колдонулбайт.

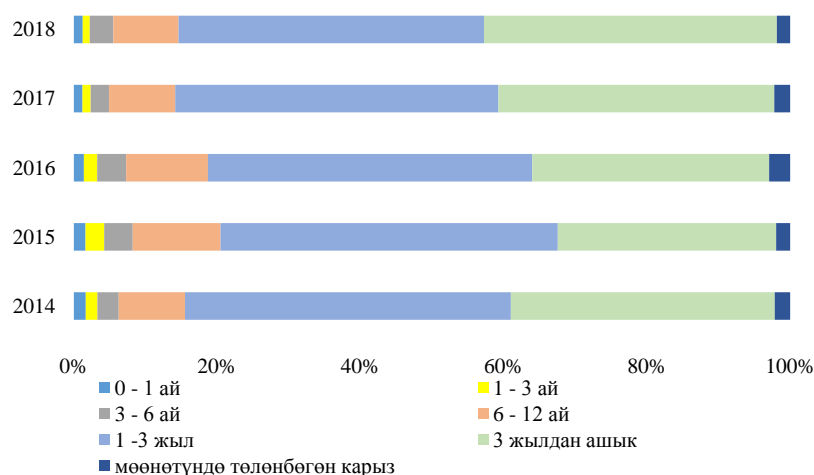
14-таблица. Улуттук төлөм системасынын өнүгүшүнүн негизги көрсөткүчтөрү

	2014	2015	2016	2017	2018
Төлөм карттарын пайдалануу менен жүргүзүлгөн операциялардын саны (млн даана)	15,5	20,5	24,8	28,7	37,9
Төлөм карттарын пайдалануу менен жүргүзүлгөн операциялардын көлөмү (млрд сом)	83,8	100,5	120,5	146,9	196,2
Төлөм карттарын пайдалануу менен нак эмес түрдө жүргүзүлгөн операциялар (пайыздарда)	20,9	23,4	25,3	27,7	35,2

Булагы: Улуттук банк

Ошондой эле Кыргыз Республикасында кыйла кеңири тараган экинчи продукт болуп кредиттер саналат. 2018-жылдын акырына карата абал боюнча банк секторунун кредит портфелинин көлөмү 15-18 пайыздык пунктка өсүү менен 127,9 млрд сомду түзгөн. Кредиттерди тармактар боюнча алганда, негизинен, соодага (27,3 пайыз), айыл чарбасына (18,5 пайыз), керектөө кредиттерине (10,7 пайыз), ипотекага (9,6 пайыз) ж.б. туура келет. Банк тутумунун кредит портфелиндеги классификацияланган кредиттердин үлүшү 7,5 пайызды же 9,6 млрд сомду түзгөн. Карыз алуучу юридикалык жактардын жана жеке адамдардын жалпы саны 407,0 миңге жеткен.

6-сүрөт. Кредиттердин мөөнөтү боюнча жалпы көлөмү (мезгилдин акырына карата), салыштырма үлүш

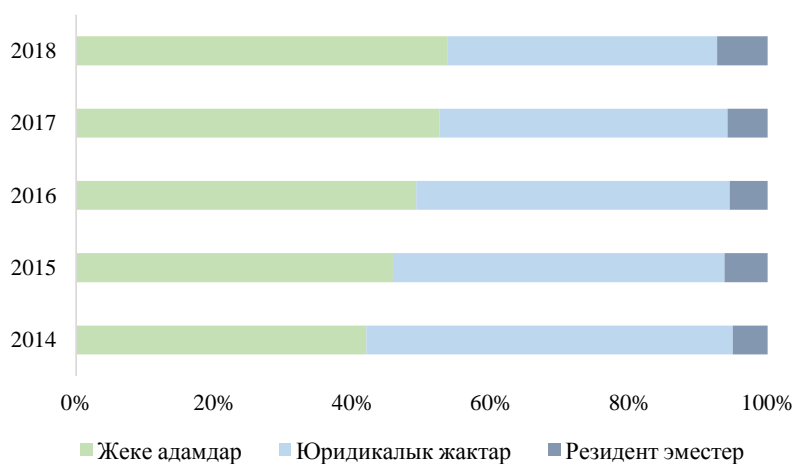
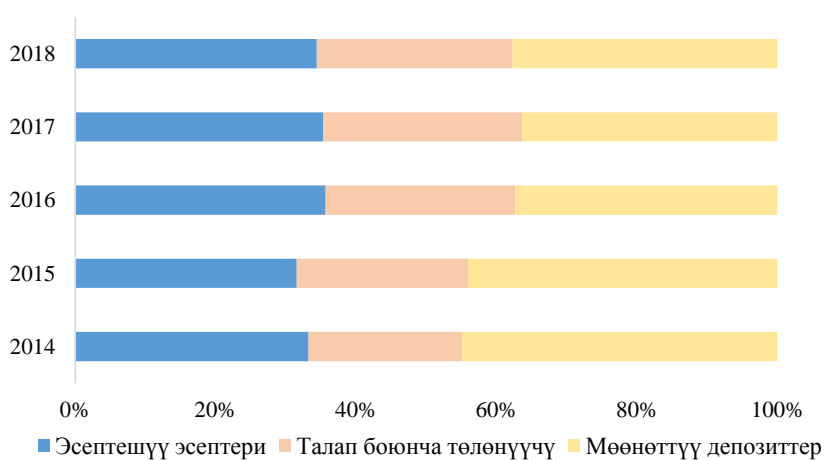

Булагы: Улуттук банк

Кредит портфелинин көбүрөк үлүшүн 1 жылдан 3 жылга чейин берилген кредиттер түзөт. Ошондой эле 3 жылдан ашык мөөнөткө берилүүчү кредиттик продуктулардын үлүшү 1,7 эсеге көбөйгөндүгүн белгилеп кетүүгө болот. Бул коммерциялык банктар ресурстарынын мөөнөтүн салыштырмалуу узарткандыгын жана калк арасында узак мөөнөттүү кредиттерге суроо-талап жогорулагандыгын түшүндүрөт.

Калк ичинде кредиттөөнүн эң кеңири тараган түрү болуп микрокредиттөө эсептелет. 2018-жылы микрокредит алуучулардын саны 481,9 миң адамга жеткен, анын ичинен 55 пайызы – аялдар. Берилген каражаттардын көлөмү 23,1 млрд сомду түзгөн. 100 миң адамга 3,87 микрофинансылык уюм туура келет. Микрокредиттик уюмдар тарабынан берилген кредиттер эмгекке жөндөмдүү 100 миң адамга эсептегенде 474,12 сомду түзгөн.

7-сүрөт. Коммерциялык банктардагы депозиттердин түрү жана мөөнөтү боюнча жалпы көлөмү, салыштырма үлүш

Булагы: Улуттук банк

Калк арасына кеңири тарашы боюнча банктык депозиттер үчүнчү орунда турат. Улуттук банктын маалыматы боюнча, 2,5 млн юридикалык жактардын жана жеке адамдардын депозити же сактык эсеби бар. 2018-жылдын жыйынтыгы боюнча банк секторундагы депозиттер көлөмү 133,1 млрд сом өлчөмүндө катталган. Банк секторунун депозиттик базасы аманатчылардын түрү боюнча төмөнкүчө түзүлгөн:

- юридикалык жактардын депозиттери – 51,8 млрд сом;
- жеке адамдардын депозиттери – 71,5 млрд сом;
- резидент эместердин депозиттери – 9,7 млрд сом.

Мында жыл өткөн сайын аманатчы жеке адамдардын жана резидент эместердин саны көбөйүп, ал эми юридикалык жактардын саны, тескерисинче, азайып жаткандыгын белгилөөгө болот (8-сүрөт).

Улуттук статистикалык комитеттин маалыматтары боюнча, жеке адамдардын депозиттеринин орточо көлөмү 2018-жылдын акырына карата 22 447,1 сомду, ал эми жеке адамдардын депозиттик эсептеринин саны 3 335 142ни түзгөн. Топтолгон каражаттын жана аманаттардын төмөн деңгээли калктын банк тутумуна анчалык ишенбегендигинин, калктын кирешеси төмөндүгүнүн, үй чарбаларынын каражат топтоо жана бюджетти пландаштыруу адаты калыптанбагандыгынын натыйжасы болуп саналат.

15-таблица. Банк тутумунун негизги көрсөткүчтөрү

	2014	2015	2016	2017	2018
Эмгекке жөндөмдүү курактагы 100 миң адамга эсептелген кредиттер	2148,8	2583,3	2551,1	2955,6	3489,2
Эмгекке жөндөмдүү курактагы 100 миң адамга эсептелген микрокредиттик уюмдардын кредиттери	636,9	421,5	310,8	359,5	474,1
Эмгекке жөндөмдүү курактагы 100 миң адамга эсептелген депозиттер (резиденттердин гана)	2138,3	2631,94	2761,7	3124,6	3632,1
Банк тутумунун ИДӨгө карата депозиттери (пайыздарда)	20,6	23,9	22,5	22,9	23,9
Банк тутумунун ИДӨгө карата кредиттери (пайыздарда)	19,7	21,8	19,6	20,4	23,0

Булагы: Улуттук банк

Бүтүндөй алганда, финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн талап кылынышы боюнча финансылык жеткиликтүүлүк индикаторлору, микрокредиттик уюмдардын 100 миң чоң адамга эсептелген кредиттеринен тышкары, алгылыктуу өсүш динамикасын көрсөтөт. Бул бир катар микрофинансылык уюмдардын коммерциялык банктарга трансформацияланышынын натыйжасы болуп эсептелет.

Финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн сапаты

«Алдыңкы жыйырма өлкөлөр тобунун финансылык жеткиликтүүлүк боюнча көрсөткүчтөрүнүн» үчүнчү көрсөткүчү болуп кызмат көрсөтүүлөрдүн сапаты эсептелет.

Кызмат көрсөтүүлөрдүн сапатына баа берүүдө керектөөчүлөр үчүн жеткиликтүүлүктүн финансылык сабаттуулук, керектөөчүлөрдүн кызыкчылыгын коргоо, финансы кызмат көрсөтүүлөрүнүн үзгүлтүксүз жана коопсуз сунушталышы сыяктуу аспектилер камтылат.

Финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү керектөөчүлөрдүн укугун коргоо дүйнөлүк финансылык кризистин оң натыйжаларынын бири болуп саналат, ага көп көңүл бурулат. Финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү керектөөчүлөрдүн укугунун корголушу түздөн-түз финансылык сектордун туруктуулугуна жараша болот.

Кыргызстанда Улуттук банк банктык жана микрофинансылык кызмат көрсөтүүлөрүн керектөөчүлөрдүн укугун коргойт. Мында Кыргыз Республикасынын “Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы, банктар жана банк иштери жөнүндө” мыйзамына ылайык, Улуттук банк финансы-кредиттик уюмдар менен алардын кардарлары ортосундагы жарандык-укуктук мамилелерине кийлигишүүгө укуктуу эмес. Борбордук банктын милдетине керектөөчүлөргө сапаттуу финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн сунушталышын, маалыматтын ачып көрсөтүлүшүн, финансы-кредиттик уюмдардын талаптагыдай иш тажрыйбасын, мыйзам талаптарынын сакталышын, ж.б. камсыз кылуу аркылуу керектөөчүлөрдүн укугун коргоо кирет.

Эл аралык тажрыйбада финансылык сабаттуулук калктын финансылык тобокелдиктерди түшүнүү жана өзүнүн финансылык абалын жакшыртуу жана

кызыкчылыктарынын корголушун камсыз кылуу максатында, натыйжалуу чечимдерди кабыл алуу жөндөмдүүлүгү катары аныкталат.

Кыргыз Республикасында 2014-жылы жүргүзүлгөн изилдөө жана аналитикалык иштердин натыйжасы калктын финансылык сабаттуулук деңгээли төмөндүгүн көрсөткөн, анын негизинде Кыргыз Республикасынын калкынын финансылык сабаттуулугун жогорулатуу боюнча 2016-2020-жылдарга мамлекеттик программа кабыл алынган. Аталган программа финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү колдонуунун сапатын жакшыртууга багытталган. Программанын координатору болуп Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы саналат.

Финансылык сабаттуулукту жогорулатуу максатында, жөнгө салуучу тарабынан www.finsabat.kg сайты иштелип чыккан, анда ар башка мамлекеттик ведомстволор жана финансылык мекемелер даярдаган экономика жана финансы маселелери боюнча актуалдуу материалдар чогултулган. Бул сайтта жайгаштырылган билим берүүчү материалдар пайдалануучуга жергиликтүү финансылык жана банктык системалардын иши, алардын ар бир адамдын жашоосуна тийгизген таасири жөнүндө түшүнүк алууга көмөк берет, ошондой эле өлкөнүн финансылык мекемелери сунуштоочу продуктулар жана кызмат көрсөтүүлөр, карыз алуучулардын укуктары жана милдеттери тууралуу толук маалымат берилет.

Жалпысынан, мамлекет жана Улуттук банк тарабынан жүргүзүлгөн иш-чараларга жараша, калктын, айрыкча, мобилдүү банкинг, интернет-банкнг, электрондук акча жана электрондук капчык сыяктуу финансылык жеткиликтүүлүктүн аралыктагы каналдарын активдүү колдонгон жаш муундун финансылык сабаттуулугу өсүп жатат. Буга өлкө региондорунда жогорку ылдамдыктагы интернеттин кеңири жайылышы жана интернет-сооданын жана электрондук коммерциянын өнүгүшү түрткү берет.

КОРУТУНДУ

Кыргыз Республикасында финансылык жеткиликтүүлүк көрсөткүчтөрү алыгылыктуу өсүш динамикасын чагылдырат. Бул республикада финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүгүн жана калктын финансылык сабаттуулугун жогорулатуу боюнча атайын мамлекеттик программа кабыл алынгандыгы менен шартталган.

Мындан тышкары, финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүгү боюнча банк чөйрөсүн санариптештирүү чаралары кабыл алынган, ошондой эле электрондук жана төлөм терминалдары аркылуу банктык жана банктык эмес кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүндүгүн жогорулатуу, финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү жана нак эмес эсептешүүлөрдү пайдалануу боюнча аралыктагы каналдарды өнүктүрүү иштери жүргүзүлүп жатат.

Мобилдик технологиялардын жайылтылышынан улам, калктын кирешеси төмөн бөлүгү, чакан бизнес жана айыл калкы финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануу мүмкүндүгүнө ээ болот. Бул узак мөөнөттүү келечекте жумуш орундарынын түзүлүшүнө, жакырчылык деңгээлинин төмөндөшүнө өбөлгө түзүшү жана Кыргыз Республикасынын өнүгүшүнө түрткү бериши мүмкүн. Бирок азыркы учурда экономикалык өсүштү ооздуктоочу факторлор сакталып калууда. Мындай факторлордон болуп региондор ортосундагы айырмачылыктар, инфраструктуранын жана институционалдык системанын тиешелүү деңгээлде өнүкпөгөндүгү, акча которуулардан көз карандылык, геоэкономикалык жагдайлар, ж.б. саналат.

2015-2016-ж.ж. Кыргыз Республикасынын Улуттук банкында Керектөөчүлөрдүн укугун коргоо бөлүмү жана Финансылык сабаттуулук сектору түзүлгөн.

Финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү керектөөчүлөрдүн укугун коргоо дегенде керектөөчүлөрдүн кайрылууларын кароо, зыяндын ордун толтуруу, финансылык кызмат

көрсөтүүлөрдүн ачык-айкындуулугун камсыз кылуу гана эмес, таасирдүү укуктук жана жөнгө салуучу чөйрөнү түзүү да кирет.

Керектөөчүлөрдүн укугун коргоону уюштуруунун негизги учурлары жарандардын финансылык сабаттуулугу жана анын жогорулатылышы менен байланышкан. Бул максаттарды ишке ашыруу үчүн Кыргыз Республикасынын калкынын финансылык сабаттуулугун жогорулатуу боюнча 2016-2020-жылдарга⁶ мамлекеттик программа кабыл алынган. Анда финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү керектөөчүлөрдүн кеңири чөйрөсүнө – мектеп окуучуларынан улгайган адамдарга чейин багытталган иш-чаралар камтылган. Мында калктын аярлуу катмарына: пенсионерлерге, балдарга, ден соолугу боюнча мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга, билим деңгээли төмөн жарандарга, эмгек мигранттарына, аялдарга, жумушсуздарга өзгөчө көңүл бурулат.

Изилдөө методологиясында республикадагы финансылык кызмат көрсөтүүлөр рыногунун учурдагы абалы жана өнүгүү тренди боюнча баяндама, анын ичинде статистикалык анализи камтылат. Маалыматты издөө иш-аракеттеринин алгоритмин аныктоочу башкы милдет болуп, ачык булактардан алынган тиешелүү маалыматтарды алуу сыяктуу эле, ар башка статистикага мониторинг жүргүзүү аркылуу айрым бөлүктөрү гана ачык болгон маалыматтарды алуу да саналат. Бул иш толук көлөмдө изилдөө жүргүзүү үчүн бекем пайдубал болуп саналат.

---

⁶ <https://www.finsabat.kg/projects/3>

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТЫН ТИЗМЕСИ

1. Aghion, P., & Bolton, P. (1997) A theory of trickle-down growth and development. *The review of Economic Studies*, 64(2), 151-172
2. Alimukhamedova, Nargiza and Filer, Randall K. and Hanousek, Jan, The Importance of Geographic Access for the Impact of Microfinance (November 1, 2016). CERGE-EI Working Paper Series No. 577. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2875080> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2875080>
3. Ashraf, N., Gine, X. & Karlan, D. (2007). Finding Missing Markets: An Evaluation of a Horticultural Export and credit Program in Kenya. Documento de trabajo, Banco Mundial, Washington, DC
4. Banerjee, A.V., & Newman, A.F. (1993). Occupational choice and the process of development. *Journal of political economy*, 101(2)
5. Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Martinez Peria, M.S. (2007) Banking services for everyone? Barriers to bank access and use around the world. The World Bank
6. Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (2007) Finance, inequality and the poor, *Journal of economic growth*, 12(1), 27-49
7. CGAP (Consultative Group to Assist the Poor) and World Bank (2011). Financial Access 2011: The State of Financial Inclusion through the Crisis. Washington, DC: World Bank.
8. Clarke, G.R., Xu, L.C., & Zou, H.F. (2006). Finance and income inequality: what do the data tell us? *Southern economic journal*, 578-596
9. Dehejia, R., Montgomery, H., & Morduch, J. (2012). Do interest rates matter? Credit demand in the Dhaka slums. *Journal of Development Economics*, 97(2), 437-449
10. Demirgüç-Kunt, A., & Klapper, L. (2012). Measuring financial inclusion: The global finindex database. The World Bank.
11. Galor, O., & Zeira, J. (1993). Income distribution and macroeconomics. *The review of economics studies*, 60(1) 35-52
12. Hasanova, S. (2018). Financial inclusion, financial regulation, financial literacy, and financial education in the Kyrgyz Republic (No. 850). ADBI Working Paper Series.
13. Honohan, P. (2006). Household financial assets in the process of development. The World Bank
14. Karlan, D., & Zinman, J., (2008) Lying about borrowing. *Journal of the European Economic Association*, 6(2-3), 510-521
15. Khan, Akib and Rabbani, Atonu, Assessing the Spatial Accessibility of Microfinance in Northern Bangladesh: A GIS Analysis (November 2015). *Journal of Regional Science*, Vol. 55, Issue 5, pp. 842-870, 2015. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2680409> or <http://dx.doi.org/10.1111/jors.12196>
16. Li, H., Squire, L., & Zou, H.F. (1998). Explaining international and intertemporal variations income inequality. *The economic Journal*, 108(446), 26-43
17. Li, H., Xu, L.C., & Zou, H.F. (2000). Corruption, income distribution, and growth. *Economics & Politics*, 12(2), 155-182
18. Stiglitz, J.E., Morshed, A. K. M.M., and Emran, S. (2006). Microfinance and missing markets
19. Stiglitz, J.E., & Weiss, A. (1981). Credit rationing in markets with imperfect information. *The American economic review*, 71(3), 393-410
20. Williamson, O.E. (1987). Transaction cost economics: The comparative contracting perspective. *Journal of economic behavior & organization*, 8(4), 617-625
21. Peachey, S., & Roe, A. (2006). Access to Finance: What does it mean and how do savings banks foster access. Bruxelles: WSBI, World Savings Banks Institute.

22. Christen, R.P., Rosenberg, R., and Jayadeva, V. (2004). Financial Institutions with a 'Double Bottom Line': Implications for the Future of Microfinance. CGAP Occasional Paper, 8,1-20